

Romi u hrvatskim zemljama u 14. i 15. stoljeću

DANIJEL VOJAK

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Marulićev trg 19/1
HR – 10000 Zagreb
daniyel.vojak@pilar.hr

Pregledni rad

Review article

Primljeno/Received: 13.11.2017.

Prihvaćeno/Accepted: 29.11.2017.

NEVEN KOVAČEV

Voćarska cesta 4
HR – 10000 Zagreb
neven.kovacev@yahoo.com

U radu se prikazuje povijest Roma u hrvatskim zemljama u kasnom srednjem vijeku. Donosi se prikaz života Roma u Dubrovniku i Zagrebu te prikaz ostalih spominjanja Roma na hrvatskom povijesnom prostoru u 14. i 15. stoljeću. Analizirajući izvore koji nam pružaju obavijesti o životu Roma u Zagrebu kasnog srednjeg vijeka, autori se osvrću i na dosadašnju historiografiju o toj temi te ispravljaju nekoliko uvriježenih pogrešnih interpretacija, stvarajući tako nešto potpuniju sliku Roma u Zagrebu u 14. i 15. stoljeću.

Ključne riječi: Romi, kasni srednji vijek, Dubrovnik, Zagreb

1. Uvod

Romi su u 14. stoljeću počeli naseljavati dijelove Balkana izvan Bizantskog Carstva¹ – tijekom tog stoljeća došli su na područje današnje Srbije, Bugarske, Rumunjske i Hrvatske.² U 15. stoljeću uslijedila je migracija Roma kroz srednju Europu prema zapadnoj i sjevernoj Europi,³ da bi romskim naseljavanjem Velike Britanije i Skandinavije u prvoj polovici 16. stoljeća završio veliki migracijski val kojim su se Romi raspršili po gotovo čitavoj Europi.⁴

Neki autori pretpostavljaju da je sredinom 14. stoljeća u Europi, isključujući Bizantsko Carstvo, živjelo tek nekoliko stotina Roma.⁵ U Hrvatskoj se Romi prvi put javljaju u Dubrovniku 1362. godine,⁶ a počevši od 1378. go-

dine u Zagrebu se javlja i nekoliko osoba s prezimenom ili nadimkom *Cigan* ili sličnim.⁷ Arhivska istraživanja u vezi s poviješću Roma u kasnom srednjem vijeku na hrvatskom prostoru tek predstoje, a Dubrovnik i Zagreb jedina su dva hrvatska grada koja su vezano uz tu problematiku donekle istražena.

2. Romi u Dubrovniku

Već je Konstantin Jireček u četvrtom svesku svoje *Istorije Srba*, objavljenom u srpskom prijevodu 1923. godine – nekoliko godina nakon autorove smrti, s dopunama Jovana Radonića – ustvrdio da su Romi živjeli u Dubrovniku u 15. stoljeću. Podatke o životu Roma u Dubrovniku donio je u svega nekoliko rečenica, na temelju arhivskih knjiga, a kao najstariji spomen Roma u Dubrovniku naveo je spominjanje Rajka Cinganusa iz 1423. godine. Uz to, naveo je i još nekoliko spominjanja Roma u dubrovačkim arhivskim knjigama, a bitno

1 Liégeois, *Romi u Europi*, str. 20.

2 Isto, str. 20 – 21; Fraser, *The Gypsies*, str. 57–58.

3 Liégeois, *Romi u Europi*, str. 21–24.

4 Liégeois, *Gypsies. An Illustrated History*, str. 44.

5 Kenrick, *Gypsies: From the Ganges to the Thames*, str. 43.

6 Mujić, Položaj Cigana u jugoslovenskim zemljama pod osmanskom vlašću, str. 143; Petrović, Cigani u srednjovekovnom Dubrovniku, str. 124.

7 Mujić, Položaj Cigana u jugoslovenskim zemljama pod osmanskom vlašću, str. 143; Petrović, Cigani u srednjovekovnom Dubrovniku, str. 124.

je spomenuti i da je Jireček iz tih podataka o Romima zaključio da su Romi na prostor Jugoslavije došli s Turcima.⁸ Početkom pedesetih godina Muhamed Mujić pomaknuo je prvo spominjanje Roma u Dubrovniku – i u cijeloj tadašnjoj Jugoslaviji – na 1362. godinu, istaknuvši da je 5. studenog te godine Dubrovačka Republika uputila pismo dubrovačkom zlataru Radenu Bratosaviću da vrati osam *corigia* srebra koje su mu Romi Vlaho i Vitan dali u depozit. Podatak o tome Mujić je pronašao u dokumentu objavljenom u prvom svesku edicije *Pisma i uputstva Dubrovačke Republike* urednika Jorja Tadića, objavljenom 1935. godine.⁹ Međutim, valja napomenuti da je taj dokument objavljen i prije Tadićeve edicije, i to u trećem svesku edicije *Monumenta Ragusina*, objavljenom 1895. godine.¹⁰ Uz to, nije jasno zašto Mujić ne prevodi termin *corigiae* – remeni – već ga, prepričavajući sadržaj dokumenta, ostavlja neprevedenog: budući da se radi o osam *corigia* srebra, stječe se dojam da se radi o nekoj vrsti srebrnog novca.

Velik napredak u historiografskom poznavanju Roma u Dubrovniku kasnog srednjeg vijeka napravila je Đurđica Petrović istraživanjem neobjavljene građe u dubrovačkom arhivu. Rezultate svojih istraživanja autorica je objavila 1976. godine u članku *Cigani u srednjovekovnom Dubrovniku*,¹¹ na kraju kojeg donosi i 28 dokumenata – zapisa iz dubrovačkih arhivskih knjiga – koji se tiču Roma u Dubrovniku u 14. i 15. stoljeću, što članku daje dodatnu vrijednost.¹²

U dubrovačkim arhivskim knjigama kasnog srednjeg vijeka Romi su označavani dvama nazivima – Egipćani (*Egiptus*, *egiupach*, *jegupach*) i Cigani (*Cinganus*, *Zinganus*, *Cingalus*, *Azinganus*).¹³ Analizom osobnih imena i prezimena (patronima) dubrovačkih Roma 15. stoljeća Đurđica Petrović dolazi do zaključka da su Romi u Dubrovnik mogli doći iz srednjovjekovne Srbije, Bosne i jadranskog područja.¹⁴ Slobodan Berberski – također na temelju analize imena dubrovačkih Roma – dolazi do zaključka da su Romi u Dubrovnik pristigli iz Grčke i primorskih oblasti Albanije.¹⁵ Dubrovački su Romi bili stalno nastanjeni,¹⁶ a u 16. stoljeću nalazimo ih i izvan Dubrovnika – po ostalim mjestima Dubrovačke

Republike.¹⁷ Bili su posluga po kućama,¹⁸ svirači,¹⁹ vojnici,²⁰ bavili su se trgovinom,²¹ a sporadično se u izvorima spominje još nekoliko njihovih obrtničkih zanimanja.²² Kovaštvo, tradicionalno romsko zanimanje, u dubrovačkim se izvorima iz toga doba susreće samo jednom: dvojica su Roma u Stonu 1463. godine kovala lažan novac.²³ Pripadali su najnižem sloju dubrovačkog društva, no bili su uključeni u gradski život, a vlast Dubrovačke Republike kroz cijelo 15. stoljeće nije donijela nijednu odredbu protiv Roma kao zasebne etničke skupine.²⁴

Dubrovačke arhivske knjige u dva navrata navode i Rome izvan Dubrovačke Republike. Svećenik Dominik iz Pule (*presbyter Dominicus zinganus de Pola*) spominje se 1497. godine,²⁵ a tri je godine kasnije osmanlijska vojska u predgrađu Šibenika zarobila Roma Rakoja, sina pokojnog magistra Florija.²⁶

3. Romi u Zagrebu

Istraživanje Roma u Zagrebu kasnog srednjeg vijeka znatno je olakšano tek objavom edicije *Povjestni spomenici slobodnog kraljevskog grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, urednika Ivana Krstitelja Tkalčića, čiji je prvi svezak²⁷ objavljen 1889. godine. Primjerice, u prvom se historiografskom radu o Romima u hrvatskoj historiografiji, članku Emilija Laszowskog *Povjestna crtica o ciganima*, objavljenom 1894. godine u *Narodnim novinama*, Romi u kasnosrednjovjekovnom Zagrebu – kao i u Romi u kasnosrednjovjekovnom Dubrovniku – uopće ne spominju, već autor navodi – pozivajući se na dva pisma koja je objavio Vićentije Makušev²⁸ – da Romi na hrvatski povijesni prostor stižu s turskim provalama, konkretno 1469. i 1470. godine.²⁹ Međutim, rukopisna ostavština Laszowskog pokazuje da je, svakako nakon što je objavio spomenuti članak, analizirao spominjanja Roma u dokumentima koje je objavio

8 Jireček, *Istorija Srba*, str. 200.

9 Mujić, Položaj Cigana u jugoslovenskim zemljama pod osmanskom vlašću, str. 143 – 144; Tadić, *Pisma i uputstva Dubrovačke Republike*, br. 104.

10 *Monumenta Ragusina*, str. 242.

11 Petrović, Cigani u srednjovekovnom Dubrovniku.

12 Isto, str. 149 – 156.

13 Isto, str. 126.

14 Isto, str. 130.

15 Berberski, Romi u pretprogoniteljskoj eri, str. 119–120.

16 Isto, str. 130.

17 Isto, str. 132.

18 Isto, str. 133.

19 Isto, str. 133.

20 Isto, str. 132.

21 Isto, str. 134–137.

22 Isto, str. 134.

23 Isto, str. 133.

24 Isto, str. 140–141.

25 Isto, str. 132, br. 28 (str. 156).

26 Isto, str. 132.

27 Tkalčić, *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, sv. 1. (dalje: Tkalčić, *Povjestni spomenici*).

28 Makušev, *Istorijski spomenici južnih Slovena i okolnih naroda*, br. 5 (str. 172–173), br. 5 (str. 166–167).

29 Laszowski, *Povjestna crtica o ciganima*, str. 4.

Tkalčić, no čini se da te svoje analize nikad nije objavio u nekom svojem djelu.³⁰

Sudski su pozivi glavni izvor za povijest Roma u Zagrebu u kasnom srednjem vijeku, no Romi se spominju i u knjigama o posjedima. Najčešće je navedena samo riječ Cigan, bez imena ili zanimanja.³¹

Romi se prvi puta u Zagrebu spominju 7. svibnja 1378. godine – radi se o sudskom pozivu Nikoli Ciganu.³² U 14. stoljeću u Zagrebu se poimence spominje samo jedan Rom – mesar Nikola Cigan – ponekad naveden samo kao Nikola Cigan,³³ ponekad kao mesar Nikola Cigan.³⁴ Ovdje je potrebno napomenuti da autori koji su do sada pisali o Romima u Zagrebu kasnog srednjeg vijeka navode – na temelju sudskog zapisa od 18. siječnja 1387.³⁵ – postojanje drugog imenom poznatog zagrebačkog Roma u 14. stoljeću, Franje Cigana,³⁶ no kasnije ćemo pokazati da se zapravo radi o pogrešnom čitanju izvora.

Uz to, u tom se razdoblju često spominje mesar Cigan – bez navoda osobnog imena.³⁷ U istom se razdoblju često spominje i mesar Nikola (bez navoda da je Cigan).³⁸ Jednostavnom analizom moguće je povezati više navedenih zapisa i pokazati da se ista osoba ponekad javlja kao mesar Nikola Cigan, ponekad kao mesar Nikola, ponekad kao Nikola Cigan, a ponekad samo kao Cigan. Primjerice, u parnici prisežnika Grgura protiv Nikole Cigana iz 1382. godine u prvom se sudskom pozivu navodi samo Cigan,³⁹

u drugom pozivu Nikola Cigan,⁴⁰ dok se u presudi ponovno navodi samo Cigan.⁴¹

U parnici sijača Petra protiv Nikole Cigana iz 1383. godine u prvom⁴² se i drugom⁴³ sudskom pozivu navodi Nikola Cigan, dok se u sudskoj odluci navodi mesar Nikola.⁴⁴ U parnici Marka Gemze protiv Nikole Cigana iz iste godine u sudskom se pozivu navodi Nikola Cigan,⁴⁵ a u presudi se navodi samo Cigan.⁴⁶ Ista je situacija u parnici Petra Kruča protiv Nikole Cigana iz iste godine – u sudskom se pozivu navodi Nikola Cigan,⁴⁷ a u presudi samo Cigan.⁴⁸ U parnici pekara Đure protiv mesara Matejka, mesara Cigana i Pavla iz 1387. godine u prvom se sudskom pozivu navodi samo Cigan,⁴⁹ dok se u drugom pozivu navodi mesar Cigan.⁵⁰ U parnici Laurencija protiv Dragoslava, dekana Luke i Nikole Cigana iz iste godine u prvom se sudskom pozivu navodi mesar Nikola,⁵¹ a u drugom samo Cigan.⁵² Godine 1384. spominje se Margareta, punica mesara Nikole zvanog Cigan,⁵³ dok je 1389. godine Margareta navedena kao punica mesara Cigana.⁵⁴

Ostaje otvorena mogućnost da se svi navodi mesara Nikole, Nikole Cigana, mesara Cigana i samo Cigana od navedenog prvog spominjanja Roma u Zagrebu 1378. godine do njegove smrti odnose na istu osobu – mesara Nikolu Cigana. Naime, 1413. spominje se pokojni Nikola Cigan,⁵⁵ dok se 1418. godine spominje pokojni Cigan.⁵⁶ Kako je već rečeno, kroz cijelo se vremensko razdoblje od 1378. godine zaključno s upravo navedenim navodom iz 1418. godine u Zagrebu poimence spominje samo jedna osoba s prezimenom ili nadimkom Cigan – mesar Nikola.

U 15. se stoljeću u Zagrebu poimence spominje još nekoliko osoba s prezimenom ili nadimkom Cigan. Najčešće se spominje Nikola Ciganičin, sin Petra, i to

30 Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-806, Osobni fond Emilij Laszowski, 2.1.9.11. Cigani (kut. 53).

31 Tkalčić, *Povjestni spomenici*, sv. 5, str. 172, 175, 177, 194, 210, 246, 248, 250, 251, 253, 254, 255, 256, 257, 274, 275, 279, 280, 282, 283, 292, 303, 352, 353; sv. 6, str. 53; sv. 9, str. 50, 78.

32 Isto, sv. 5, str. 127.

33 Isto, str. 127, 176, 188, 189, 192, 206; sv. 6, str. 10; sv. 9, str. 125, 126.

34 Isto, sv. 1, br. 397; sv. 5, br. 273; sv. 9, str. 17.

35 Isto, sv. 5, str. 272.

36 Wiener, *Ismaelites*, str. 93; Petrović, *Cigani u srednjovekovnom Dubrovniku*, str. 125; Đurić, *Seobe Roma. Krugovi pakla i venac sreće*, str. 59; Đurić, *Povijest Roma. Prije i poslije Auschwitzta*, str. 103. Koliko je poznato, čini se da je Leo Wiener prvi krivo identificirao Franju Cigana – Wiener doduše samo navodi citat sudskog zapisa koji je objavio Tkalčić, no iz činjenice da je Franjino ime – *Francisci Cigan* – stavljeno u kurziv jasno je da je autor smatrao da se riječ *Cigan* odnosi na Franju. Rukopisna ostavština Emilija Laszowskog pokazuje da je i on smatrao da se riječ *Cigan* odnosi na Franju, no Laszowski, čini se, nikad svoju analizu spominjanja Roma u dokumentima koje je objavio Tkalčić nije iskoristio u nekom historiografskom djelu: Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-806, Osobni fond Emilij Laszowski, 2.1.9.11. Cigani (kut. 53).

37 Isto, sv. 5, str. 283, 293, 356; sv. 9, str. 107, 115, 126.

38 Isto, sv. 5, str. 148, 160, 161, 164, 167, 188, 191, 194–195, 206, 283; sv. 9, str. 50.

39 Isto, sv. 5, str. 175.

40 Isto, sv. 5, str. 176.

41 Isto, sv. 5, str. 177.

42 Isto, sv. 5, str. 188.

43 Isto, sv. 5, str. 189.

44 Isto, sv. 5, str. 191.

45 Isto, sv. 5, str. 192.

46 Isto, sv. 5, str. 194.

47 Isto, sv. 5, str. 206.

48 Isto, sv. 5, str. 210.

49 Isto, sv. 5, str. 282.

50 Isto, sv. 5, str. 283.

51 Isto, sv. 5, str. 283.

52 Isto, sv. 5, str. 283.

53 Isto, sv. 9, str. 17.

54 Isto, sv. 5, str. 293.

55 Isto, sv. 6, str. 10.

56 Isto, sv. 6, str. 53.

1442.,⁵⁷ 1444.,⁵⁸ 1445.⁵⁹ i 1448. godine,⁶⁰ Godine 1468. spominje se njegov sin, svećenik Blaž,⁶¹ dok se 1443. godine spominje kožar Ivan zvan Cigan.⁶²

Mesar Nikola u zagrebačkim se sudskim pozivima i presudama navodi i prije prvog spomena Roma (1382. godine) – i to u razdoblju od 1355. do 1365. godine⁶³, dakle u najstarijim sačuvanim zagrebačkim knjigama sudskih poziva i presuda, te, moguće, 1371. godine.⁶⁴ Godine 1355. spominje se mesar Nikola *Sanclin*,⁶⁵ na kojeg se, uz to, odnosi i jedan sudski poziv koji spominje samo mesara Nikolu,⁶⁶ a 1360. godine sudski poziv spominje mesara Nikolu Orzličića.⁶⁷ Mesar Nikola vlasnik je 1368. godine polovice kurije u gradečkoj trećoj insuli.⁶⁸ Međutim, analiza tih zapisa pokazuje da nijedan spomen mesara Nikole iz tog razdoblja nije moguće nužno dovesti u vezu s mesarom Nikolom Ciganom, tako da najstariji sačuvani spomen Roma u Zagrebu i dalje ostaje onaj iz 1378. godine.

Svi do sada navedeni spomeni Roma pisani su nekim od oblika sa slovom *g* (*Cigan*, *Cygan*, *Chygan*, *Czyganychyn*...). U zagrebačkim sudskim spisima i knjigama o posjedima koje je objavio Tkalčić nalazimo, međutim, trojicu muškaraca sa sličnim prezimenom – *Chikan*. To su Martin *Chikan* (jedan navod, 1420. godine),⁶⁹ Petar *Chikan* (pet navoda, od 1427. do 1438. godine)⁷⁰ i njegov sin Toma *Chikan* (dva navoda – 1441. i 1446. godine).⁷¹ Vidljivo je da je Petar jedina osoba imenovana i oblikom sa slovom *g* (odnosno, u vezi sa slovom *g*, kao sin Andrije Ciganičina) i oblikom sa slovom *k*. Da se zaista radi o istoj osobi smatrao je još Leo Wiener 1910. godine, koji je Tomu i Andriju proglasio Petrovim sinovima.⁷² Doduše, na temelju dokumenata koje je objavio Tkalčić – kojima se služio Wiener – ne bismo mogli s potpunom sigurnošću tvrditi da su Toma i Andrija braća, budući da je Petar kao Andrijin otac u Tkalčićevim dokumentima uvijek naveden

samo vlastitim imenom,⁷³ dok je kao Tomin otac naveden varijantom sa slovom *k*.⁷⁴ Međutim, u ispravi od 19. srpnja 1402. kojom zagrebački biskup Eberhard postavlja svećenika Mihaela za župnika crkve svetog Martina u Virju među plemićima (*nobiles*) patronima župe spominje se Toma Petrov zvan *Chigan*.⁷⁵ Toma je ovdje naveden varijantom sa slovom *g*, što bi upućivalo na to da je Wiener bio u pravu u pretpostavci da su Toma i Andrija braća, no određenu mjeru nesigurnosti u njihovu pripadnost Romima izaziva činjenica da je Toma plemić. Spomenuta isprava objavljena je 1992. godine u petom svesku edicije *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije* urednika Andrije Lukinovića te do sada nije bila poznata u romološkoj historiografiji.

Vezano uz to, bitno je naglasiti da o romskoj pripadnosti svih navedenih osoba zaključujemo samo na temelju pretpostavke da su osobe s prezimenom ili nadimkom Cigan (*Cigan*, *Cygan*, *Chygan*, *Czyganychyn*...), a moguće i *Chikan*, zapravo Romi. Naime, šturi administrativni zapisi nisu nam sačuvali onaj tip podataka koji nam donose kronike srednjoeuropskih i zapadnoeuropskih gradova tog doba, primjerice podatke o njihovoj tamnoj koži, neobičnoj odjeći, proricanju sudbine i sličnom, na temelju kojih bismo s velikom sigurnošću mogli reći da se uistinu radi o Romima.⁷⁶

Bez obzira na to kako identificirali spomenute navode Cigana, neosporno je da su osobe s prezimenom ili nadimkom Cigan u Zagrebu kasnog srednjeg vijeka – kao i Romi u Dubrovniku – sedantarizirani i svojim zanimanjima i ostalim aktivnostima uklopljeni u život grada.⁷⁷ Primjerice, uz već rečeno sudjelovanje kao stranaka u parnicama, Romi sudjeluju u kupoprodaji nekretnina,⁷⁸ nasljeđuju nekretnine,⁷⁹ izdaju im se isprave,⁸⁰ svjedoci su u parnicama.⁸¹ Kako je već spomenuto, jedan je Rom i svećenik – Blaž, sin Andrije Ciganičina.⁸²

Uz to, mesar Nikola Cigan nalazi se među stanovnicima Gradeca koje 1397. godine ekskomunicira zagrebački biskup Ivan jer su provalili na područje Kaptola, potpalili kanoničke kurije, provalili u biskupsku tvrđavu i katedralnu crkvu, istukli i ubili više kanonika i njihovih

57 Isto, sv. 6, str. 376.

58 Isto, sv. 10, str. 41.

59 Isto, sv. 10, str. 50.

60 Isto, sv. 6, str. 459.

61 Isto, sv. 10, str. 269.

62 Isto, sv. 6, str. 395.

63 Isto, sv. 4, str. 1, 13, 24, 36, 40, 44, 66, 85, 88, 89, 103, 121, 123, 146, 242, 244, 318, 335, 337.

64 Isto, sv. 4, str. 360, 362.

65 Isto, sv. 4, str. 23.

66 Isto, sv. 4, str. 24.

67 Isto, sv. 4, str. 161.

68 Isto, sv. 11, str. 228.

69 Isto, sv. 6, str. 88.

70 Isto, sv. 9, str. 130, 236, 247, 288, 320.

71 Isto, sv. 10, str. 6; sv. 6, str. 441.

72 Wiener, *Ismaelites*, str. 94.

73 Tkalčić, *Povijesni spomenici*, sv. 10, str. 41, 50.

74 Isto, sv. 6, str. 441.

75 Lukinović, *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, br. 163.

76 Fraser, *The Gypsies*, str. 65–67.

77 Berberski, Romi u pretprogoniteljskoj eri, str. 420–421.

78 Tkalčić, *Povijesni spomenici*, sv. 9, str. 50, 60, 107, 125, 126; sv. 10, str. 41, 50, 269.

79 Isto, sv. 9, str. 115.

80 Isto, sv. 9, str. 126.

81 Isto, sv. 5, str. 172, 250.

82 Isto, sv. 10, str. 269.

rođaka i ukućana.⁸³ Zaključno, uistinu možemo reći da Romi do sredine 15. stoljeća nisu marginalna grupa u smislu društvenih isključenika.⁸⁴

Tek je nakon provedene ovakve analize izvora moguće reći nešto o dosadašnjoj historiografiji o Romima u Zagrebu u kasnom srednjem vijeku. Naime, nakon što smo detaljno analizirali objavljene izvore, lako ćemo uočiti nedosljednosti u interpretaciji izvora autora koji su do sada pisali o ovoj temi, a čija su nam djela dostupna.

Prvi je na prisutnost Roma u Zagrebu kasnog srednjeg vijeka upozorio američki povjesničar i lingvist Leo Wiener 1910. godine. Pokušavajući dokazati da su Romi u Ugarskoj živjeli još u vrijeme Ladislava i Kolomana, navodi primjere pojavljivanja nastanjenih Roma u izvorima prije i oko 1400. godine na teritoriju današnje Hrvatske, Srbije, Rumunjske, Grčke, Italije, pa tako donosi i potpune tekstove onih zapisa u sudskim pozivima i knjigama o posjedima iz Tkalčićeve edicije koji spominju Rome.⁸⁵ Analizirajući navedene izvore zaključuje, s jedne strane, da su *Cygan*, *Nicolaus Cygan* i *Nicolaus Carnifex* očigledno ista osoba (što, kao što smo vidjeli, broj mesara Cigana svodi na jednu jedinu osobu),⁸⁶ dok, s druge strane, tvrdi da navedeni izvori posebno često spominju mesare.⁸⁷ Sve rečeno navelo je neke povjesničare na zaključak da su u srednjovjekovnom Zagrebu Romi najčešće bili mesari⁸⁸ ili da se 1378. godine spominje mnogo osoba s prezimenom ili nadimkom *Cygan* u zagrebačkim sudskim spisima.⁸⁹

Karakteristike života dubrovačkih Roma imale su utjecaj i na interpretaciju izvora o Romima u kasno-srednjovjekovnom Zagrebu. Tako se u uvodnom dijelu svoga članka Đurđica Petrović ukoliko osvrće na Rome u Zagrebu kasnog srednjeg vijeka, ističući da je u Zagrebu krajem 14. stoljeća postojala mala romska kolonija te da su se zagrebački Romi aktivno bavili trgovinom te se zbog toga često pojavljivali pred sudom.⁹⁰ Međutim, vidjeli smo da se samo jedan zagrebački Rom učestalo pojavljivao pred sudom – mesar Nikola Cigan. S druge pak strane, što se tiče bavljenja trgovinom zagrebačkih Roma, radi se o isključivo o kupnji i prodaji nekretnina,⁹¹ a ne

o poslovnim pothvatima kakve su poduzimali dubrovački Romi trgovci. Uostalom, za samo su trojicu zagrebačkih Roma navedena zanimanja: Nikola je mesar, Ivan je kožar, a Blaž svećenik, dok ni za jednog zagrebačkog Roma nije izrijekom navedeno da je trgovac.

Uz to, i broj imenom poznatih Roma u Zagrebu kasnog srednjeg vijeka nešto je manji no što je to utvrdila Đurđica Petrović. Uz mesara Nikolu, autorica navodi i porodicu Franje Cigana – njegove sinove Mikuša (*Mykech*) i Sebastijana te unuke Marka i Margaretu (Mikuševu djecu) te Mihaela (Sebastijanova sina).⁹² Evidentno je da autorica taj podatak crpi iz zapisa od 18. siječnja 1387. – jedinog zapisa u kojem se, kako se čini iz Tkalčićeva prijepisa tog zapisa, spominje Franjo Cigan – a u kojem stoji da su prisežnici od strane Mihaela, sina Sebastijana, i Marka, sina Mikuša, obećali sinovima Franje Cigana i Benedikta učiniti pravdu: *Item jurati ex parte Mychaelis filii Sebastiani et Marci filii Mykech filiis Francisci Cigan et Benedicti justiciam facere promiserunt.*⁹³

Međutim, usporedbom sa zapisom od 22. siječnja iste godine, koji se, sasvim je jasno, odnosi na istu parnicu – *Item Nicolaus Cygan et Benedictus carnifices feria sexta super eo jurabunt, quod ipsis centum et quinquaginta flo. auri propter debitum liberorum Mykech filii Franci in Laybaco recepissent...*⁹⁴ – vidimo da se zapravo radi o mesaru Nikoli Ciganu, kojemu, kao i mesaru Benediktu, djeca Mikuša, Franjina sina, duguju novac. Pogreška je nastala zbog riječi *filiis* i *Benedicti* u objavljenom tekstu zapisa od 18. siječnja, a koje bi trebale glasniti *fili* i *Benedicto*, čime bi sadržaj tog zapisa došao u sklad sa spomenutim zapisom od 22. siječnja: Mikuš je Franjin sin, a Nikola Cigan u prvom je zapisu naveden samo kao Cigan, što, kao što smo ranije vidjeli, definitivno nije izniman slučaj. Dakle, nije postojala nikakva porodica Franje Cigana, a broj imenom navedenih osoba s prezimenom ili nadimkom Cigan u 14. stoljeću u Zagrebu ostaje samo na jednoj osobi – mesaru Nikoli Ciganu. Navedenu pogrešnu interpretaciju Đurđice Petrović o obitelji Franje Cigana preuzeo je u dvjema svojim knjigama i Rajko Đurić.⁹⁵

Paralelu između dubrovačkih i zagrebačkih Roma povukao je i Slobodan Berberski, ističući da su Romi u Zagrebu – kao i Romi u Dubrovniku – stalno naseljeni na istom prostoru kao i ostali stanovnici grada te da su vlasnici nekretnina i obrtnici. Pritom je posebno značajnom

83 Isto, sv. 1, br. 397; Lukinović, *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, br. 32.

84 Karbić, *Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća*, str. 56.

85 Wiener, *Ismaelites*, str. 90–94.

86 Isto, str. 94.

87 Isto, str. 90.

88 Clébert, *Cigani*, str. 46.

89 Liégeois, *Gypsies. An Illustrated History*, str. 38.

90 Petrović, *Cigani u srednjovjekovnom Dubrovniku*, str. 125.

91 Primjerice Tkalčić, *Povijesni spomenici*, sv. 9, str. 50, 60; sv. 10, str. 50.

92 Petrović, *Cigani u srednjovjekovnom Dubrovniku*, str. 125.

93 Tkalčić, *Povijesni spomenici*, sv. 5, str. 272.

94 Isto, sv. 5, str. 273.

95 Đurić, *Seobe Roma. Krugovi pakla i venac sreće*, str. 59; Đurić, *Povijest Roma. Prije i poslije Auschwitz*, str. 103.

istaknuo činjenicu da je jedan zagrebački Rom svećenik, kao i jedan pulski Rom.⁹⁶

S druge strane, neki autori smatraju da takav sedentariziran i potpuno uklopljen način života osoba s prezimenom Cigan (i sličnim prezimenima) u Zagrebu kasnog srednjeg vijeka pokazuje da se uopće ne radi o Romima. Moguće objašnjenje takvog prezimena nalaze u plemićkoj obitelji Zygan, koja je imala posjede u sjeverozapadnoj Transilvaniji.⁹⁷

4. Ostale vijesti o Romima na hrvatskom prostoru u kasnom srednjem vijeku

Već je spomenuto da je u članku *Povjestna crtica o ciganima*, objavljenom 1894. godine, Emilij Laszowski iznio tezu da su Romi na hrvatski prostor došli s osmanlijskim provalama, a kao potvrdu toga naveo je dva pisma, iz 1469., odnosno 1470. godine, objavljena 1882. godine u drugom svesku edicije *Istorijski spomenici južnih Slovena i okolnih naroda* urednika Vićentija Makuševa, u kojima se spominje sudjelovanje Roma u osmanlijskim provalama na područje Krbave, Modruša i Senja.⁹⁸ Međutim, uz prisustvo Roma u Dubrovniku i Zagrebu, postoji još jedno spominjanje Roma na hrvatskom prostoru prije tih sudjelovanja Roma u osmanlijskim provalama: naime, iz dokumenta Čazmanskog kaptola od 3. svibnja 1439. godine saznajemo da su redovnici pavlinskog samostana Blažene Djevice Marije na Gariću (Moslavačkoj gori) pred kaptolom optužili Blaža, slugu Akoša Čupora, te Cigana i Ivana, slugu Gašpara Čupora, da su samostanskim kmetovima oteli ribu, a drugom prilikom samostanskom kmetu koji se vraćao sa sajma iz Donje Moslavine oteli kabanicu te morsku sol.⁹⁹

Romi se spominju i u modruškom urbaru iz 1486. godine – u selu Pešchatki svoje su posjede imali kmetovi Luka i Mavro Cigani. Oba su posjeda u trenutku sastavljanja urbara bila pusta, baš poput mnogih drugih posjeda

na modruškom vlastelinstvu, što je pokazatelj snažne depopulacije tog vlastelinstva uzrokovane osmanlijskim provalama.¹⁰⁰ Zanimljivo je u tom se kontekstu ponovno osvrnuti na jedno od spomenutih pisama koje je objavio Makušev – naime, kako je već rečeno, u pismu od 16. lipnja 1470. ističe se da u osmanskim pljačkaškim pohodima upravo na Modruš i Senj sudjeluju, između ostalih, i Romi.¹⁰¹ Modruški je urbar objavio Radoslav Lopašić u knjizi *Hrvatski urbari*, objavljenoj 1894. godine, a u romološkom ga kontekstu dosadašnja historiografija uopće ne spominje, no iz rukopisnih je bilježaka Emilija Laszowskog jasno da je poznao taj urbar te zabilježio spominjanje Roma u njemu, premda tu činjenicu nikad – koliko je poznato – nije objavio u nekom svojem djelu.¹⁰²

5. Zaključak

U 14. stoljeću Romi naseljavaju dijelove Balkana izvan Bizantskog Carstva, da bi od početka 15. stoljeća počeli prodirati u srednju Europu i dalje prema sjeveru i zapadu Europe. U takvom povijesnom kontekstu treba razumjeti i naseljavanje Roma na hrvatski povijesni prostor. Do sada su samo dva hrvatska grada – Zagreb i Dubrovnik – temeljitije romološki istražena što se tog razdoblja tiče – Dubrovnik zahvaljujući arhivskim istraživanjima Đurđice Petrović, a Zagreb zahvaljujući izvorima koje je objavio Ivan Krstitelj Tkalčić. Ostala su spominjanja Roma na hrvatskom prostoru u to doba rijetka i sporadična, a daljnja arhivska istraživanja u potrazi za Romima u kasnom srednjem vijeku na hrvatskom prostoru tek predstoje.

Romi su na hrvatskom prostoru u 14. i 15. stoljeću bili sedentarizirani, a bavili su se ponajprije obrtom i trgovinom. U Dubrovniku i Zagrebu živjeli su zajedno s ostalim gradskim stanovništvom, a odnos tog stanovništva prema Romima – baš kao i u ostatku Europe u to doba – još nije bio obilježen isključivanjem i progonima. U dostupnim izvorima nigdje se ne spominje romski nomadizam, te je po tome hrvatski prostor sličniji Balkanu, gdje su Romi ušli u ekonomski sustav domicilnog stanovništva (primjerice Bizantsko Carstvo ili rumunjske zemlje), nego srednjoj i zapadnoj Europi, gdje su Romi u 15. stoljeću zabilježeni gotovo isključivo kao nomadi, primjerice tobožnji hodočasnici.

96 Berberski, Romi u pretprogoniteljskoj eri, str. 420.

97 Fraser, *The Gypsies*, str. 60–61.

98 Laszowski, *Povjestna crtica o ciganima*, str. 4; Makušev, *Istorijski spomenici južnih Slovena i okolnih naroda*, br. 5 (str. 172–173), br. 5 (str. 166–167).

99 Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-647, Pavlinski samostan Garić, fasc. 5, br. 105; Mályusz, *A szlavóniai és horvátország közép-korai pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban*. (Kilencedik közlemény.), br. 271; Pisk, *Pustinjaci podno Garić planine. Pavlinski samostan Blažene Djevice Marije na Gariću (Moslavačka gora) i njegova uloga u regionalnoj povijesti*, str. 160, 243.

100 Lopašić, *Hrvatski urbari*, str. 79.

101 Makušev, *Istorijski spomenici južnih Slovena i okolnih naroda*, br. 5 (str. 166–167).

102 Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-806, Osobni fond Emilij Laszowski, 2.1.9.11. Cigani (kut. 53).

6. Izvori i literatura

6.1. Neobjavljeni izvori

Hrvatski državni arhiv, Zagreb

HR-HDA-647, Pavlinski samostan Garić, fasc. 5, br. 105.

HR-HDA-806, Osobni fond Emilij Laszowski, 2.1.9.11.

Cigani (kut. 53).

6.2. Objavljeni izvori

Lopašić, Radoslav, ur. 1894. *Hrvatski urbari*, sv. 1, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Lukinović, Andrija, ur. 1992. *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, sv. 5, 1395. – 1420., Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Arhiv Hrvatske.

Makušev, Vićentije, ur. 1882. *Istorijski spomenici južnih Slovena i okolnih naroda*, sv. 2, Beograd.

Mályusz, Elemér. 1933. A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban. (Kilencedik közlemény.), *Levéltári közlemények* 11, br. 1–2, Budimpešta, 58–92.

Monumenta Ragusina. 1895. Sv. 3, A. 1359. – 1364., Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Tadić, Jorjo, ur. 1935. *Pisma i uputstva Dubrovačke Republike*, sv. 1, Beograd: Srpska kraljevska akademija.

Tkalčić, Ivan Krstitelj, ur. 1889. *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, sv. 1, *Izprave 1093 – 1399*, Zagreb: Brzotiskom Karla Albrechta.

Tkalčić, Ivan Krstitelj, ur. 1897. *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, sv. 4, *Knjige sudbenih poziva i presuda (god. 1355.–1365.)*, Zagreb: Brzotiskom Karla Albrechta.

Tkalčić, Ivan Krstitelj, ur. 1898. *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, sv. 5, *Knjige sudbenih poziva i presuda (god. 1375.–1391.)*, Zagreb: Brzotiskom Karla Albrechta.

Tkalčić, Ivan Krstitelj, ur. 1900. *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, sv. 6, *Knjige sudbenih poziva i presuda (god. 1412.–1448.)*, Zagreb: Brzotiskom Karla Albrechta.

Tkalčić, Ivan Krstitelj, ur. 1903. *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, sv. 9, *Knjige o posjedih (god. 1384-1440.)*, Zagreb: Brzotiskom Karla Albrechta.

Tkalčić, Ivan Krstitelj, ur. 1904. *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine*

dalmatinsko-hrvatsko-slavonske, sv. 10, *Knjige o posjedih (god. 1441-1470.)*, Zagreb: Brzotiskom Karla Albrechta.

Tkalčić, Ivan Krstitelj, ur. 1905. *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, sv. 11, *Knjige o posjedih (god. 1471-1526.)*; *Popisi imovine i računi (god. 1368-1521.)*, Zagreb: Brzotiskom Karla Albrechta.

6.3. Literatura

Berberski, Slobodan. 1979. Romi u pretprogoniteljskoj eri, *Zadarska revija* 28, br. 4, Zadar, 415–422.

Clébert, Jean-Paul. 1967. *Cigani*, prevela Višnja Škrtić, Zagreb: Stvarnost.

Đurić, Rajko. 1987. *Seobe Roma. Krugovi pakla i venac sreće*, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.

Đurić, Rajko. 2007. *Povijest Roma. Prije i poslije Auschwitz*, Zagreb: Prosvjeta.

Fraser, Angus. 2006. *The Gypsies*, 2. izd., Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing.

Jireček, Konstantin. 1923. *Istorija Srba*, sv. 4, *Kulturna istorija: II. deo*, preveo i dopunio Jovan Radonić, Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.

Karbić, Damir. 1991. Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća, *Historijski zbornik* 44, br. 1, Zagreb, 43–76.

Kenrick, Donald. 2004. *Gypsies: From the Ganges to the Thames*, Hatfield: University of Hertfordshire Press.

Laszowski, Emilij. 1894. Povjestna crtica o ciganima, *Narodne novine* XL, br. 211, Zagreb, 4–5.

Liégeois, Jean-Pierre. 1986. *Gypsies. An Illustrated History*, preveo Tony Berrett, London: Al Saqi Books.

Liégeois, Jean-Pierre. 2009. *Romi u Europi*, prevela Vesna Pavković, Zagreb: Ibis grafika.

Mujić, Muhamed A. 1952. – 1953. Položaj Cigana u jugoslovenskim zemljama pod osmanskom vlašću, *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom* 3 – 4, Sarajevo, 137–193.

Petrović, Đurđica. 1976. Cigani u srednjovekovnom Dubrovniku, *Zbornik Filozofskog fakulteta* 13, br. 1, Beograd, 123–158.

Pisk, Silvija. 2017. *Pustinjaci podno Garić planine. Pavlinski samostan Blažene Djevice Marije na Gariću (Moslavačka gora) i njegova uloga u regionalnoj povijesti*, Zagreb: Leykam international.

Wiener, Leo. 1910. Ismaelites, *Journal of the Gypsy Lore Society. New Series* 4, br. 2, Edinburgh, 83–100.

Summary

The Roma in the Croatian Lands in the 14th and 15th Centuries

Keywords: the Roma, Late Medieval Period, Dubrovnik, Zagreb

In the paper the authors give an account of the history of the Roma in the Croatian lands in the Late Medieval Period. The account of the life of the Roma in Dubrovnik and Zagreb is given, as well as the overview of the historical sources that provide information on the life of the

Roma in other parts of Croatia. While analyzing the records that provide information on the life of the Roma in the late medieval Zagreb, the authors critically review the historiography on the subject and cast doubt on several ingrained interpretations, thus creating a somewhat more precise overview of the life of the Roma in Zagreb in the 14th and 15th centuries. In Dubrovnik, as well as in Zagreb, the life of the Roma was completely integrated in the life of the city, and it is interesting to note that the available historical sources do not mention the nomadism of the Roma. In the Croatian lands, as well as in the rest of Europe in the aforementioned period, the life of the Roma had not yet been marked by the exclusion and the conflicts with the dominant population.

Translation provided by the authors